

کالیگاریسم

نگاهی به فرهنگ تصویری در سینمای جمهوری وایمار

امین اصلانی

به همراه فیلم نامه

کابینه دکتر کالیگاری

نشر شوراآفرین

کالیگاریسم

نگاهی به فرهنگ تصویری در سینمای جمهوری وایمار

به همراه فیلم‌نامه کابینه‌ی دکتر کالیگاری

امین اصلانی

صفحه‌آرا: گیتی عباسی

طراح جلد: رامین کارگر

چاپ و صحافی: پردیس دانش

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۵۵-۷۴-۲

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، نرسیده به پیچ شمیران، کوی نوبخت،

شماره‌ی ۲، طبقه‌ی همکف؛ تلفن: ۸۸۱۴۷۰۱۴؛ همراه: ۰۹۱۲۵۵۷۹۱۴۵

shourafarin@gmail.com

فهرست

یادداشت.....	۹
کالیگاریسم: نگاهی به فرهنگ تصویری در سینمای جمهوری وایمار: امین اصلانی	۱۳
۱- درآمد.....	۱۳
۲- اکسپرسیونیسم: جنگ و فرهنگ فاؤستی	۲۰
۳- کالیگاریسم: روایت /سیاست، درون و بیرون قاب.....	۳۶
۴- از کالیگاری تا سزار: خود، ناخودآگاه، بحران معرفت‌شناختی	۴۸
۵- از هیتلر تا کالیگاری: نقد نقد زیگفرید کراکاتر.....	۶۶
۶- بوطیقای هنر پیشرو: رودرویی با حقیقت.....	۱۰۲
فیلم‌شناسی: فیلم‌های شاخص سینمای وایمار	۱۱۸
کتاب‌شناسی	۱۲۲
پیوست ۱.....	۱۳۲
کالیگاری: زیگفرید کراکاتر.....	۱۳۴
اولین اثر کارل مایر: اریش پومر	۱۵۸
تجلیل از کارل مایر: پُل روتا.....	۱۶۲
پیوست ۲.....	۱۶۸
کابینه دکتر کالیگاری.....	۱۷۲

یادداشت

در ایران فیلم کابینه دکتر کالیگاری را که روبرت وینه در سال ۱۹۱۹ ساخته و به گفته بسیاری یکی از نخستین فیلم‌های سینمای اکسپرسیونیستی آلمان است، به مطب دکتر کالیگاری می‌شناسند. در این کتاب، در برگردان این اسم، واژه cabinet به همان صورتی که در فارسی با آن آشنا هستیم و مأخوذ از زبان فرانسه است - یعنی کابینه (کابینه دولت!) - حفظ شد. همین اسم، فتح باب ایهام و دوپهلویی‌های نهفته در فیلم است: واژه Kabinett در آلمانی اشاره به شکلی از نمایش دارد، قابل قیاس با مفهوم کابینه یا کابین در فرانسه که به معنای اتاقی است که معمولاً در موزه‌ها شیء خاصی را در آن نگهداری می‌کنند. گرچه فیلم آلمانی است اما در پوسترها و میان‌نویس‌های چاپ‌های اولیه فیلم، صورت انگلیسی و فرانسه این واژه، یعنی cabinet، به کار رفته که در فرانسه معنای اول آن دفتر کار فردی حرفه‌ای و در اینجا منظور مطب (surgery) یک دکتر است. از سوی دیگر، هم در فرانسه هم در آلمان، کابینه یادآور اتاقک یا فضایی جنبی است که در علم روان‌کاوی و شبه‌علم هیپنوتیسم معنای مشخصی دارد. این معنای دوگانه برای واژه کابینه، به شخصیت دوگانه خود کالیگاری و نقش او بازمی‌گردد؛ کالیگاری هم یک روان‌درمانگر است که در مطبی رسمی در یک بیمارستان کار می‌کند، هم کابینه او اشاره به اتاقک خیمه‌شب‌بازی یک شعبده‌باز دوره‌گرد دارد که شکل تحریف‌یافته‌ی از روان‌کاوی است، یعنی هیپنوتیسم که در اینجا در ردیف شارلاتانیسم قرار می‌گیرد. همچنین منظور از کابینه جعبه تابوت‌مانندی است که سزار، خواب‌گرد هیپنوتیسم شده کالیگاری در آن «خوابیده» است. به باور

بسیاری از فیلم‌پژوهان، همین اتاقک خیمه‌شب‌بازی و جعبه تابوت -مانند آن که یک «ابژه نمایش» خوابگردی در آن پنهان است، مستقیماً به خود هنر سینما اشاره دارد و شخصیت کالیگاری را مبدل به نماد کارگردان سینما (بخوانید خوابگردان!) می‌سازد، فردی یکه‌خواه و تک‌گو که مخاطب خود را هیپنوتیزه می‌کند. بنابراین مفهوم اتاقک خیمه‌شب‌بازی از یک سو گره خورده با هستی‌شناسی سینما، و از سوی دیگر مطب دکتر و تخت روانکاو او که مسأله رویا و ناخودآگاه را پیش می‌کشد و همچنین شخصیت و حرفه دوگانه کالیگاری، مباحثی حول مقولات روانکاو سینما را مطرح می‌کند که در بخش ۴ این کتاب به تفصیل درباره آن بحث شده است.

همان‌طور که زیگفرید کراکاتر در تأملات خود در باب جامعه‌شناسی فیلم می‌گوید، سرگرمی‌های عمومی مثل کارناوال و خیمه‌شب‌بازی، مناسبات اجتماعی و شکل‌گیری‌های سیاسی همه در پیوند مستقیم هستند و از این منظر در فیلم‌هایی که در جمهوری وایمار در سنت کالیگاریسم ساخته شده‌اند، ساختارهای اجتماعی و روابط طبقات و موتیف‌های روایی در تناظر با هم قرار دارند. در واقع این فیلم‌ها هیچ‌گاه از بازتاب دادن جامعه بازنمی‌ایستند و هر قدر هم که لایه‌های رویی مسائل اجتماعی را نادرست یا کج و معوج و از ریخت افتاده به نمایش می‌گذارند، روشن‌تر، همچون آینه‌ی تمام‌نما، مکانیسم‌های پنهان جامعه را منعکس می‌کنند.

مقاله «کالیگاریسم: نگاهی به فرهنگ تصویری در سینمای جمهوری وایمار» به‌طور کلی به همین مسأله و نسبت جامعه و سینما در این دوره خاص می‌پردازد. این متن به‌عنوان رساله پایانی واحدی درسی به نام «سینما و مدرنیسم» در دپارتمان پژوهش فیلم در دانشگاه کنت در انگلستان، تحت نظارت دکتر ماتیاس فرای، ارائه شده است. دکتر فرای، فارغ‌التحصیل دانشگاه هاروارد، که استاد راهنمای پایان‌نامه فوق‌لیسانس من هم بودند، چون آلمانی‌زبان هستند، در مطالعه و درک برخی از متن‌های فلاسفه مکتب فرانکفورت که مربوط به کار این رساله می‌شد -به‌خصوص آدورنو و کراکاتر- راهنمایی‌های دقیق و پیشنهادهای راهبردی مفیدی داشتند و بارها من را از سردرگمی در نوشته‌ها و کتاب‌های بی‌شمار این حوزه نجات دادند. همچنین در بازنویسی چندبارۀ این مطلب از نظرات دو استاد دیگر این دانشگاه بهره بسیار گرفتم؛ یکی خانم دکتر فرانسیس گرین که کتابی تخصصی درباره عصر سینمای اکسپرسیونیستی در دانشگاه

مینه‌سوتا به چاپ برده‌اند^۱، و دیگری پرفسور موری سمیت که رئیس دپارتمان پژوهش فیلم در دانشگاه کنت و خود یک «فیلسوف فیلم» به معنای دقیق کلمه هستند و چندین کتاب در این زمینه تألیف کرده‌اند^۲. همین‌جا دین خود را به این سه بزرگوار ابراز می‌کنم.

اصل رساله به انگلیسی و در ۶۰ صفحه است. اما به این دلیل که بسیاری از متن‌های مورد مراجعه این رساله هنوز به فارسی ترجمه نشده یا در دسترس خواننده فارسی‌زبان نیست، در برگردان آن به فارسی، متن رساله بسط و تفصیل بیشتری یافت و به هر بخش مطالبی مقدماتی و توضیحاتی اغلب در تاریخ موضوع بحث اضافه شد و بسیاری از نقل قول‌ها و ارجاعات - که در اصل به صورت پانویس بود - دوباره ترجمه شد و در متن فارسی گنجانده شد.

در پیوست کتاب نیز، فصلی از کتاب از کالیگاری تا هیتلر نوشته زیگفرد کراکاتر که درباره فیلم کالیگاری است ترجمه شده که چون رساله «کالیگاریسم» به کرات به آن ارجاع می‌دهد، به نظرم آمد که شاید خواننده فارسی‌زبان خواندن آن را برای خود لازم بداند. همچنین، فیلم نامه کابینه دکتر کالیگاری - که نه فیلم‌نامه اولیه کارل مایر و هانس یائوویتس بل که بازنویسی نمابه‌نمای آر. وی. ادکینسن^۳ از روی فیلم ساخته شده است - در پیوست این کتاب آمده که خواندن آن نیز می‌تواند خالی از لطف نباشد.

در پایان اضافه کنم که در طول کار بر روی این موضوع، فرصتی هم پیش آمد که با الهام از فیلم صامت کالیگاری و روایت‌های تأثیرگذار بر آن در ادبیات فانتاستیک و گوتیک آلمان - به طور خاص فاؤست گوته - نمایشی به نام سالومه و دکتر کالیگاری را به اجرا ببرم که به نظرم می‌تواند تفسیری از موتیف‌های روایی فیلم کالیگاری باشد و

1. Guerin, Frances. *A Culture of Light, Cinema and Technology in 1920s Germany* (University of Minnesota Press, 2005)

2. Smith, Murray. *Engaging Characters: Fiction, Emotion and the Cinema* (Clarendon Press, 1995)

Allen, Richard. Smith, Murray. (ed) *Film Theory and Philosophy* (Oxford University Press, 1997)

3. R.V. Adkinson. *Robert Wiene's The Cabinet of Dr. Caligari* (London: Lorrimer Publishing Ltd., 1972)

کار بر متن این کتاب در این مسیر برای من بسیار راهگشا بود. این نمایش در دی ماه سال ۱۳۹۲ در تهران بر صحنه رفت و جالب این که در زمان اجرای این نمایش دوستی از دوستان گویا جناب منتقدی را به این تئاتر دعوت کرده بوده و ایشان به دیدن این نمایش نیامدند به این بهانه که دغدغه‌های این جوان تازه کار با دغدغه‌های ما و کشور ما نمی‌خواند. امیدوارم این کتاب شمه‌یی از این واقعیت را نشان دهد که دغدغه‌های ۷۰ سال پیش و شاید ۷۰۰ سال پیش «دیگران»، هنوز دغدغه امروز «ما» هست.

امین اصلانی

۱۲ بهمن ۱۳۹۳

کالیگاریسم

نگاهی به فرهنگ تصویری در سینمای جمهوری وایمار

و نقد نقد زیگفرید کراکائر

۱- درآمد

تاریخ‌نگاران فرهنگ وایمار، به قصد یافتن باز نمودی از مفهوم روح زمان (Zeitgeist)^۱ به جستجوی «گوهر دوران» در این فرهنگ برآمدند. به مانند روح زمانه، اودیسه روح در زمان تاریخی، گوهر دوران نیز امری دست‌نیافتنی و انتزاعی بود که می‌بایست در مفهومی انضمامی بازنموده شود و از همین رو تاریخ‌نگاران وایمار ویلهمی و سپس جمهوری وایمار در پی به‌دست‌دادن تعریفی دوباره از آن برآمدند. فیلم‌پژوهان این دوره نیز به نوبه خود این گوهر را در فرهنگ وایمار، فرهنگی بازتاب‌یافته در گونه‌ی «کلک خیال» (imaginary image) یعنی سینمای دوران می‌جستند. فرهنگ این عصر و هرآنچه که زیرمجموعه آن قرار می‌گرفت، خاصه رسانه‌های جمعی، در ملغمه‌ی از مسائل مسأله‌آفرین فرهنگی و اجتماعی و سیاسی

۱. اصطلاحی آلمانی ترکیب‌یافته از دائرة Zeit به معنی زمان و Geist به معنی روح. اصطلاح Geist به‌عنوان ترمی محوری برای مظاهر فرهنگی و تاریخی ذهنیت بشری در فلسفه رمانتیک هردر و همان پدیدار شد و سپس در ایدئالیسم آلمانی خاصه نزد هگل اهمیت شایان یافت. از دل مجموعه رشته‌هایی تحت عنوان علوم انسانی (Geistwissenschaft)، از ادبیات و هنر گرفته تا تاریخ، علوم فرهنگی (Kulturwissenschaft) سربرآورد که پیشگامان آن مکتب نئوکانتیسم جنوب غربی آلمان بود. واژه آلمانی Zeitgeist اغلب منسوب به هگل است اما هگل در عمل هرگز از این واژه استفاده نکرده است.